

tio, praedikator, tyrannus stb, de nem mondja meg pl. mit jelent a peniczel (ecsettel), kokónak (koholt hírnék — Thaly értelmezése!), kordélyban (gondviseletlenül), biflangos (sallangos, cifra), stróngalni (kószálni), pipite (csecsebecse), post-scriptáddal (seggeddel), pillangós kard (csillogó kard), ázag (nyárs) stb. (A példák a *Gúnyvers az Ung megyei kurucokról*-ból valók.). Sajnálatos módon a megmagyarázatlan szavak tömege fordul elő a kiadott szövegekben. Talán azért, mivel a Kiadó profiljába nem fért bele a bőségesebb szóazonosítás? Akkor nem kell ilyen igényeket támasztó könyveket kiadnia.

Lőkös István helyenként []-be tett betűkkel, szavakkal javít a kéziratok rontott, értelmetlen helyein. Az eljárást helyeseljük. De a javítás, szótagkiegészítés még több helyen kívánatos lett volna. A *Patria Nympha plorans* 2. sorában: „Csak nem vízzé válván, mint *Biblia* könyvében” — nyilvánvalóan *Biblis* könyvét (= könnyét) rontotta el. Ugyanitt a 37. sorban „Apollo *Hasamat* gyakran látogatta” — bizonyára a *Házamat* szót hibázta el a másoló. A javítást megkönnyítette volna, hogy az egri kéziratot kívül a vers megvan az OSZK Kt-ban a Fol. Hung. 1109. 212—216. lapjain is. A *Mostani időre való versek 1790 75.* sorában másolási hiba következtében állhat ez az értelmetlenség: „Kösd fel oldaladra a *sarkaknak Handját*.” Az utolsó szó minden bizonnyal *Kardját* kell, hogy legyen; az előtte álló egyelőre megoldatlan. Vagy ezekben a sorokban, egyszerűen sajtóhibát követett el a nyomda? Mint ahogy kétségkívül sajtóhiba a 357. oldalon a *gyakandó* szó helyett álló *gyanakvó*. Vagy pl. a 376. lapon *Spielenberg* lapjának a címében a *Politico* a *Politicae* helyett. A felvett pasquillusok közül nem a XVII. századiak képviselik az első szövegek közlést, mint ahogyan a 333. oldalon olvasható, hanem a XVIII. századiak egy része.

És a kiadványnak ez a tény az egyik nem lebecsülendő értéke. Eddig ismeretlen forrásokból ad ki új szövegeket. Hogy közöttük vannak érdekesebbek, értékesebbek és kevésbé izgalmasak, ez a sajtó alá rendezőtől független tény. Lőkös István érdeme, hogy a kiadvánnyal a még mindig kevésbé ismert XVIII. századot közelebb hozta hozzánk.

VARGA IMRE

István Futaky — Kristin Schwamm: *Die Ungarn betreffenden Beiträge in den Göttingischen Gelehrten Anzeigen 1739—1839.* Bp. 1987, MTA Könyvtára 309 l.

A 18. század második felében és a reformkorban a németországi folyóiratok viszonylag sokat foglalkoztak hazánk kulturális, tudományos és politikai viszonyaival. Főként a magyarországi német és latin nyelvű, de elvétve a magyar nyelvű könyvekről is szívesen írtak recenziókat, kritikákat. Ezeknek teljes számbavétele mind ez ideig nem történt meg, bár jelentős publikációk is jelentek meg már e tárgyban. Ilyen volt pl. Karl-Heinz Jügeltnak az *Allgemeine Literatur Zeitung* magyar vonatkozású cikkeiről készült feldolgozása (*Die Recensionen der ungarischen und Ungarn betreffenden Schriften in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“ (1785—1803)*). E magyar vonatkozású és a külföldi sajtóban megjelent publikációknak a teljes feltárása mind tudománytörténeti mind pedig kapcsolattörténeti szempontból nagyon fontos lenne.

Futaky István és Kristin Schwamm összeállítására újabb jelentős lépést jelent a fenti cél elérése szempontjából. Ők a legrégebb német recenziós folyóiratnak, a ma is élő és már a 242. évfolyamánál tartó *Göttingische Gelehrte Anzeigen* első évszázadának magyar vonatkozású cikkeit tárták fel a kutatás számára. Felvilágosodás- és reformkori tudományosságunk élénk kapcsolatai már jól ismertek a neves göttingi egyetemen, melynek hallgatói között számos magyarországi diák is volt. E kapcsolatoknak, melyeket igen sokan tovább ápoltak, hazatérésük után is, igen jelentős megnyilvánulásai voltak a göttingi Akadémia folyóiratának magyar vonatkozású cikkei is. A lap fénykorának legnevesebb szerkesztői: J. D. Michaelis és Ch. G. Heyne egyszersmind az egyetem neves professzorai is voltak. Heynéről ismeretes, hogy az egyetem könyvtárába frissen beérkező könyvekről nyomban recenziókat íratott. E könyveknek mintegy fele külföldi eredetű volt. Mindezekből és még Heynének a magyarok iránti szimpátiájából következőleg történhetett meg, hogy ebben az időszakban a göttingi folyóiratban csaknem hatszáz magyar vonatkozású recenzió látott napvilágot. Ezeknek feltárása, kivonatos

ismertetése már csak azért is nagy jelentőségű a kor kutatása szempontjából, hiszen ennyi ismertetés a korabeli magyar sajtóban együttvéve sem jelent még meg.

A feldolgozás értékét tovább növeli az a körülmény, hogy a folyóirat göttingai példányaiban található kézirásos bejegyzések alapján a szerzők feltűntethették az eredetileg névtelenül megjelent recenziók íróinak nevét is. Ez valóban ritka és irigylésre méltó alkalom volt a 18. században oly gyakori sajtóbeli névtelenség megfektetésére! A kritikák szerzői között egyébként gyakran szerepelnek az olyan jól ismert és tekintélyes nevek mint Michaelis, Heyne, Gatterer és Kästner.

A kötet az anyagot négy tárgyi csoportban, ezeken belül időrendben sorolja fel, a recenziók kivonatos ismertetésével. Ezt követően különböző mutatók könnyítik meg a kiadvány használatát.

A magyar—német kulturális és tudományos kapcsolatok történetének újabb fejezeteit feltárni hivatott kiváló segédkönyv megjelentetését — stílszerűen — szintén magyar—német együttműködés eredményének köszönhetjük. A göttingai szerzők gondos munkáját a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára adta ki.

KÓKAY GYÖRGY

Paisey, David L.: Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701—1750. Wiesbaden, 1988, Harrassowitz. XIII, 361 p. — 24 cm.

A régi, kézzel nyomtatott könyvek, azaz az 1801 előtti kiadványok közül a legrégebb korszakban, a 15. században készült ún. ősnymtatványok feltárása már hosszú ideje gondozott a Berlinben működő *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* c. kiadvány szerkesztője által. A további három század nyomdatermékeinek azonban e téren összehasonlíthatatlanabban sanyarúbb sora van. Nemzetközileg az utóbbi évtizedekben mind több jelentős vállalkozás igyekszik ezt a súlyos lemaradást részletekben felszámolni. Természetesen erre csak fokozatosan és lassan lehet számítani, hiszen óriási mennyiségekről van szó. Amíg összesen kb. 30 000 fajta ősnymtatvánnyal kell számolni az egész világról, addig a következő század szedett betűkkel előállított kiadványait mintegy félmillió bibliográfiai egységben lehet — természetesen csak roppant hozzávetőleg — kifejezni. A 17. és 18. századra vonatkozólag — tudomásom szerint — eddig még becslésekbe sem mert bocsátkozni

senki. Az bizonyos, hogy ez sok-sok millió. Ha pedig a példányok számára gondol az ember, úgy az valóban iszonyatos mennyiség, hiszen százmilliókról lehet szó.

Mindennek előrebocsátása azért tűnt szükségesnek, hogy fogalmat lehessen alkotni, hogy micsoda mennyiségekről van nemzetközileg szó a régi nyomtatványok bibliográfiai feltárása során. Ehhez kimagaslóan hasznos segítséget és támaszt nyújt a korábbi idők nyomdászainak és kiadóinak, tehát a könyvek hivatásos előállításának és forgalomba hozóinak bizonyos területek, ill. korszakok szerinti csoportosított összeállítás. A régebb századok nyomdatermésének előbb döntő, majd jelentős többségét Német-, Olasz- és Franciaország területén állították elő. Saját, szükségszerűen igen csak elnagyolt becslésem szerint pl. a 16. század mintegy félmillió féle kiadványa közül kb. 180 000 a német, kb. 120 000 az olasz és kb. 80 000 a francia nyelvterületen készült.

E három legfontosabb terület közül a francia 16. századi nyomdászokról és kiadókról még 1970-ben jelent meg összefoglalás: Muller, Jean: *Dictionary abrégé des imprimeurs/éditeurs français du seizième siècle.* (Baden-Baden 1970.). Ez mintegy segédlete a 16—18. századi franciaországi nyomtatványok nyomdahelyek szerint összefoglaló bibliográfiájának: *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France.* (Baden-Baden 1968—). Ez lényegében a retrospektív francia nemzeti bibliográfia, amelyből a 16. század — Párizs és Lyon leszámításával, amelyek külön vállalkozások keretében nyernek regisztrálást — több mint harminc füzetben elkészült. A 17. századból mintegy tucatnyi, míg a 18.-ból csupán néhány kötet látott eddig napvilágot.

Itáliához magam készítettem el az 1601. év előtt ott működött nyomdászok és kiadók jegyzékét: *Clavis typographorum libroriorumque Italiae 1465—1600. I—II.* (Bp.—Baden-Baden 1980.). Jól hasznosítja ezt a segédkönyvet — mások mellett — a 16. századi olaszországi nyomtatványok itáliai központi katalógusa: *Le edizioni italiane del XVI secolo. Censimento nazionale.* (Roma 1985—Rövidítése: EDIT 16. — Eddig az A és B-betűs szerzők munkáit tartalmazó első két kötet látott napvilágot.) A 17—18. század kiadványainak feltárására még nincs terv.

A három óriás közül utójára maradt a német nyelvterület, amely a korábbi századokban a messze legnagyobb számú nyomdai kiadványt mondhatta magáénak. Egyedül a 16. századi kiadványok távolról sem véglegesnek szánt első összefoglalása lát mostanában folyamatosan napvilá-